

Pałac w ogrodzie

BIBLIOTEKA TOWARZYSTWA



OPIEKI NAD ZABYTKAMI

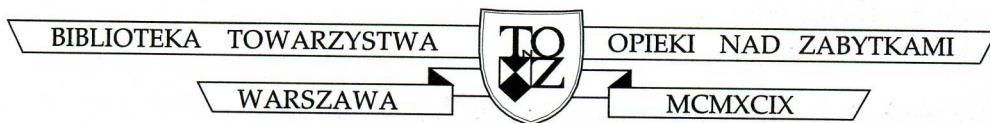
WARSZAWA

MCMXCIX

SERIA
BIBLIOTEKA TOWARZYSTWA OPIEKI NAD ZABYTKAMI
pod redakcją dr Wojciecha Fijałkowskiego

Pałac w ogrodzie

Materiały sesji naukowej
Warszawa, 21-22 maja 1998
pod redakcją Bożeny Wierzbickiej



Projekt serii: Piotr Kann jr
Projekt okładki i stron tytułowych: Łukasz Cieplowski
Tłumaczenia: Barbara Gadomska
Indeks: Daria Wierzbicka
Redakcja techniczna
i opracowanie graficzne układu: Bogumiła Sajek
Koordynacja: Ewa Siurawska

**TYTUŁ DOTOWANY
PRZEZ GENERALNEGO KONSERWATORA ZABYTEKÓW**

ISBN 83-909794-7-0

© Copyright by Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, 1999

Spis treści

Wojciech FIJAŁKOWSKI: Słowo wstępne	7
Marek MIKOS: Czy założenie pałacowo-ogrodowe może być elementem budującym tkankę miasta	13
Małgorzata SZAFRAŃSKA: Po co ogrodowi pałac?	24
Teresa ZARĘBSKA: Warszawskie rezydencje królewskie oraz ich ogrody w drugiej połowie XVI wieku	35
Irena ROLSKA-BORUCH: Wizja renesansowej willi Firlejów w Lewartowie	84
Józef MAROSZEK: Pałace i ogrody w Wilnie i na jego przedmieściach	98
Wojciech FIJAŁKOWSKI: Zapomniane ogrody barokowej Warszawy	119
Marek SIEWNIAK: Relacje przestrzenne między pałacem a drzewostanem ogrodowym	142
Wanda PUGET: Założenie pałacowo-parkowe biskupów kujawskich w Wolborzu	154
Janusz BOGDANOWSKI: Tradycje i przemiany kompozycyjne polskich założeń pałacowo-ogrodowych XVII-XIX wieku i ich współczesne problemy konserwatorskie	167
Bożena WIERZBICKA: Falenty. W cieniu tandetnej nowoczesności	184
Stanisław LATOUR i Przemysław ŁUKASIEWICZ: Założenia pałacowo-parkowe na Pomorzu Zachodnim. Charakterystyka i wybrane przykłady	199
Feliks PTASZYŃSKI: Zameczek na Kopcu w sobockim parku	215
Jolanta KUCHARSKA: Wybrane założenia pałacowo-parkowe rodziny Tyszkiewiczów na Litwie	227
Cezary STARCZEWSKI: Stara Wieś, zespół pałacowo-parkowy	249
Marian SOŁTYSIAK: Srebrna. Pałac w parku leśnym	264
Andrzej NOVÁK-ZEMPLIŃSKI: Park dworski w Tułowicach	274
Indeks osób	286

JÓZEF MAROSZEK

Pałace i ogrody w Wilnie i na jego przedmieściach

Poznanie dziejów kompozycji dworsko-ogrodowych czasów nowożytnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego należy do kwestii otwartych. Historycy sztuki, zabytkoznawcy, historycy umiejętności komponowania krajobrazu najczęściej koncentrują uwagę na obiektach istniejących w granicach naszego dzisiejszego państwa. To ukierunkowanie jest spowodowane poniekąd względami dokumentacyjno-konserwatorskimi. Bardzo ograniczony dostęp do źródeł historycznych, planistycznych, wreszcie badań terenowych wpływa na skąpe zainteresowanie nauki polskiej dziejami tamtejszych rezydencji wielkopańskich i otaczających ją terenów komponowanej zieleni.

Wydaje się to bardzo niesłuszne dla efektów całości wiedzy dotyczącej tego zakresu chronologicznego, bo kultura artystyczna była wspólna dla elit całego kraju. Przypomnieć należy, że np. zjawisko oligarchii magnackiej, której uzewnętrznionym wykładnikiem były m.in. pałace i towarzyszące im ogrody, rozprzestrzeniło się w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej właśnie wraz z wejściem elity litewskiej w strukturę władz całego kraju. To w gasztołdowskich Gieranonach, holszańskich Holszanach, radziwiłłowskich Birzach, Kiejdanach, Nieświeżu czy Zabłudowiu, sapieżyńskich Różanach i Kodniu, chodkiewiczowskich Gródku-Supraśli, Brzostowicy, Starej Myszy itd. dużo wcześniej, jak się wydaje, niż w Koronie Polskiej rozwijał się program rezydencji wielkopańskiej z dworcem i towarzyszącym mu ogrodem.

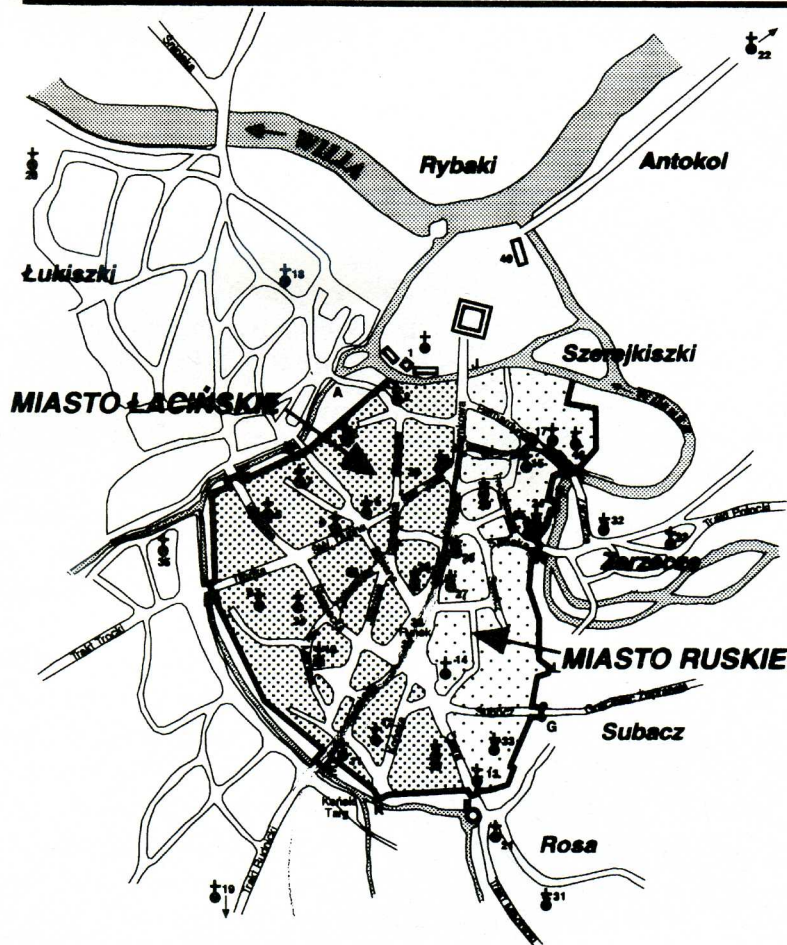
Renesansowe przemiany przestrzeni osadniczej prowadzone przez ostatnich Jagiellonów, Bonę, Zygmunta I i Zygmunta Augusta, zwane powszechnie na Litwie pomiara włóczną, zaowocowały powstaniem całkiem nowych dworców gospodarskich wraz z tworzącymi się tam folwarkami królewskimi. Realizowano je wpierw w samych dzierzawach jagiellońskich, ale bardzo szybko wzorce te naśladowali panowie rada litewscy w swoich dobrach.

Przykładów może dostarczyć Podlasie do 1569 roku pozostające w granicach Litwy, gdzie kultura renesansu zakwitła królewskimi założeniami dworsko-ogrodowymi w Knyszynie, Tykocinie, Lipnikach, Bonowie pod Brańskiem, Hołowiesku pod Bielskiem, Zawykach pod Surazem; czy też sąsiednia Grodzieńszczyzna z Horodnicą pod Grodnem, Sokółką, Krynkami. Wszędzie tam, gdzie dokonywano pomiary włócznej, będącej realizacją programu władców, kierowano się nową estetyką, rozmierzając przestrzeń według nowych zasad, tak że w całości różne elementy tworzyły szachownicowy, kilkupołowy, prostokątny, zbliżony do kwadratów układ. Były to całkowicie nowe lokalizacje tych obiektów, nie rozwijające żadnych wcześniejszych średniowiecznych programów, co dawało możliwości szerokiego programu utylitarnego. Funkcje rezydencjonalne i mieszkalne w nich nie dominowały, ale pozostawały w iście renesansowej harmonii z innymi. Sąsiadowały więc tam ze sobą różne elementy, które w planie były wyraziście wyodrębnione w bloki: kwaterowy ogród ozdobno-użytkowy integralnie złączony z układem wodnym, wielkimi stawami i systemami sadzawek, umiejętnym systemem gumn zbożowych, kompleksem hodowlanym bydła, wyodrębnionymi koniusznią i stadniną. Wszystko to pozostawało w łączności z systemem pól uprawnych, wygonów, lasów. Inne osady – kościelna, ogrodników dworskich, młyńskie – były nieco odsunięte od tych nowych folwarków, ale pozostawały z nimi w łączności widokowej.

Oczywiście te wzorce wypracowane w środowisku monarszym były tam naśladowane przez bliskich dworowi Wiesiołowskich w Białymstoku, Kurzenieckich w Jasionówce, Sieniawskich w Waniewie-Kurowie, Wołowiczów w Sidrze, Del Campo w Różanymstoku i innych. Bogactwo kultury renesansu w pełni dało o sobie znać właśnie na obszarze Litwy, gdzie XVI wiek czy pierwsza połowa XVII należały do okresów niezwyklej świetności kulturalnej i artystycznej.

Niniejszy komunikat zwraca uwagę na stolicę państwa – Wilno, gdzie od czasów Aleksandra Jagiellończyka trwał niezwykle ożywiony ruch budowlany. W XVII wieku naliczono około 25 pałaców.¹ W 1790 roku taryfa domów miasta wykazała 32 pałace. Figurowało tam dużo nowych nazwisk, jak np.: ze Skrzynna Dunin – regent Wielkiego Księstwa Litewskiego, Abramowiczowie, Platerowie, Hylzenowie, Żabowie, Przedzieccy, Zienkowiczowie, Łopacińscy (trzy pałace), Gorfeccy, Nagurscy. Znaczna liczba rezydencji znajdowała się przy ulicach Niemieckiej, Wielkiej i Zamkowej. Bardzo dużo wznosiło się przy ulicy Subocz, mniej przy Rudnickiej, Trockiej i Dominikańskiej. Jeden pałac Hylzenowie wystawili daleko za Trocką Bramą.

**PLAN WILNA W POŁOWIE XVII W.
Rekonstrukcja według planu Getkanta i innych źródeł**



BRAMY: A- Św. Marii Magdaleny, B- Tatarska, C- Wilejska, D- Trocka, E- Rudnicka, F- Ostra, G- Subacza, H- Spaska, I- Bernardyńska, J- Zamkowa.
BASZTY: K- Okragła, L- Baksztja, M- (bez nazwy).
KOŚCIOŁY: 1- Katedralny, 2- Św. Marii Magdaleny, 3- Św. Krzyża, 4- Św. Jana, 5- Św. Trójcy, 6- Św. Ducha, 7- Św. Ignacego, 8- Św. Katarzyny, 9- N.M. Panny, 10- Św. Mikołaja, 11- W.W. Świętych, 12- Św. Józefa Oblubieńca, 13- Św. Teresy, 14- Św. Kazimierza, 15- Św. Michała Archanioła, 16- Ś.Ś. Franciszka i Bernarda, 17- Św. Anny, 18- Św. Jerzego, 19- Św. Stefana, 20- Ś.Ś. Filipa i Jakuba, 21- Ś.Ś. Józefa i Nikodema, 22- Ś.Ś. Piotra i Pawła, 23- Św. Bartomeja.
CERKWiE: 24- Metropolitańska, 25- Spaska, 26- Piatnicka, 27- Św. Mikołaja, 28- Zmartwychwstania, 29- Św. Jana Chrzciciela, 30- Św. Trójcy, 31- Św. Jerzego, 32- Św. Piotra, 33- Św. Ducha.
ZBORY: 34- Kalwiński, 35- Luterński.
SYNAGOGA- 36, **RATUSZ-** 37, **IMBARY-** 38, **AKADEMIA-** 39, **ZEGHAUS-** 40.

Źródło: M. Łowmiańska, Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku, Wydawnictwo Magistratu Miasta Wilna, Wilno 1929 r.

Mapę przygotował do druku Tomasz Poplawski w Rejonalnym Ośrodku Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku

Wilno. Plan miasta w połowie XVII wieku. Według M. Łowmiańskiej, 1929 rok

Specyfika pałacu (najczęściej kamienicy) w mieście i towarzyszącego mu ogrodu dodatkowo uwarunkowana była lokalizacją w samym organizmie urbanistycznym bądź jego bliskim sąsiedztwem. Naczelnym jednak współkomponentem tych założeń rezydencjonalnych było bezpośrednie sąsiedztwo siedziby królewskiej.

Ogród Zamkowy w Wilnie

W układzie przestrzennym miasta, którego początki datują się na pierwszą połowę XIV wieku, centralnym elementem aż po wiek XIX był zamek królewski, składający się z wzniesionego na wysokiej górze Górnego Zamku i u jej stóp Zamku Dolnego. W tym miejscu łączyły się dwie rzeki: Wilia i Wilejka; toteż zamki oddzielone były od reszty miasta rzeką Wilenką, uformowaną w postać fosy zamkowej. Górny Zamek od otaczających Wilno wzgórz wydzielono sztucznie poprowadzonym ciekim Wilenki Kopanej. W obrębie tego systemu znajdowały się nie tylko rezydencja monarsza, ale wraz ze chrztem Litwy katedra, a już za czasów Jagiełły wzniesiono na Dolnym Zamku pałac kapituły. Zarządzający zamkiem i własnością królewską horodniczy miał tam swój dworzec. Już w XV wieku rezydencjom – monarchy, kapituły i horodniczego – towarzyszyły ogrody, ciągnące się od dworców do rzek opływających teren.

W latach 1513 i 1520 Wilno i jego Dolny Zamek uległy spaleni. Stało się to powodem budowy nowej, renesansowej rezydencji władcy. Na jej budowę przeznaczono 100 tysięcy dukatów. Na ile możemy zorientować się ze współcześnie prowadzonych badań archeologicznych, siedzibę królewską całkowicie na nowo rozplanowano, bez respektowania wcześniej istniejącego tu układu.² Początkowo odbudowę rezydencji zajmował się horodniczy wileński Jan Ulrich Hozjusz a później, od 1537 roku jego następcą na tym stanowisku Szymko Mackiewicz [vel Maćkowicz] zmarły w roku 1542.

Duży udział w projektowaniu założenia pałacowo-ogrodowego miała królowa Bona, a budowniczymi byli architekci włoscy. W dniu 25 sierpnia 1539 roku, w odpowiedzi na list Szymka Mackiewicza, monarchini dawała mu wskazówki, co do realizacji połączenia pałacu z ogrodem: „Sztó piszesz do nas o tot wschod, kotoryi esmo tam tobe u Vilni s pałacu naszogo do sadu urobiti roskazali, iż tot wschod wżo esi roti poczał, niżli nihde snadnei pryweren byti ne możet. Jakoż i Bernardynu mistru Wlochu toez sja widit, odno do tych tam mesz-

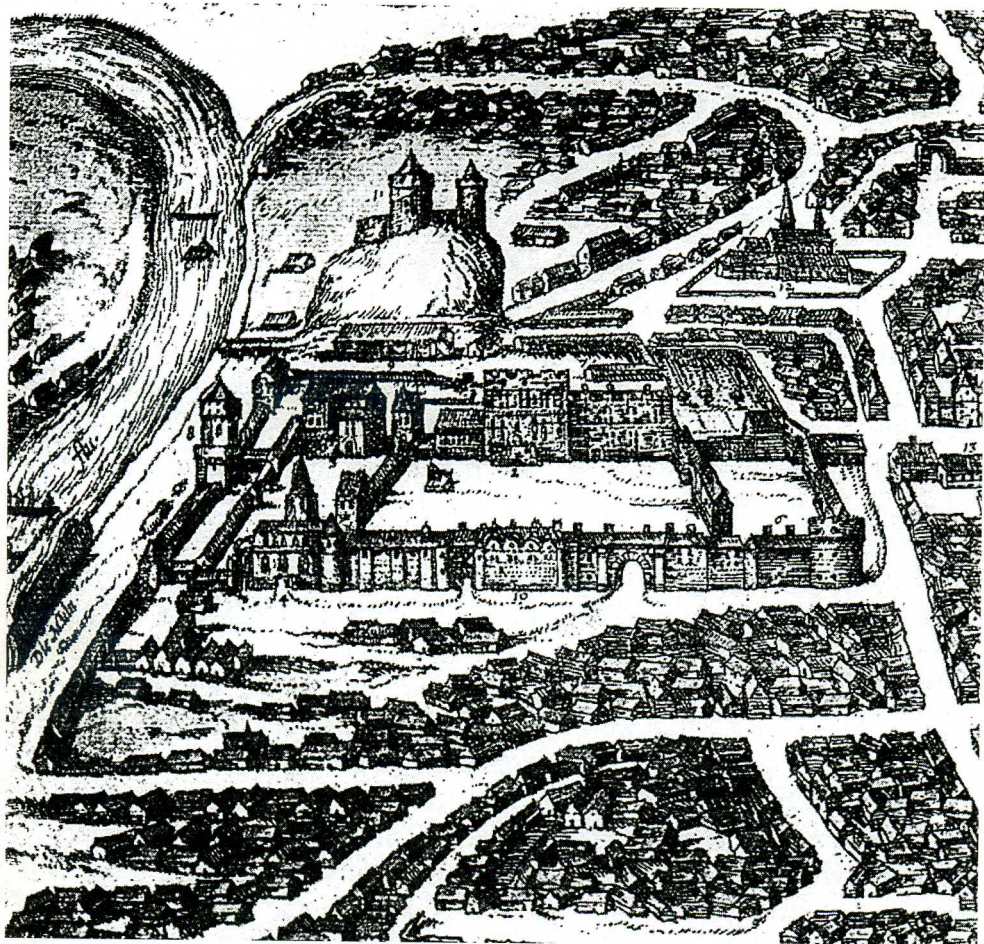
kanei, hde panny naszi meszkajut, a mel liby na horu byti weden, aż tam, hde meszkanja naszi, ino by welmi s trudnostju priszlo i schod by panem welmi musil byti przykryty. Ino když sja tobe i onomu Wlochu mistru to widit, iż toho wschodu nihde snadny ne prywesti odno ku meszkanem panenskim i wy by tak i wczinili i tam eho k tym meszkanijam panenskim i jak możet byti nachandożej pryprawili, a tam by este wżo eho na horu, aż ku meszkanam naszym ne podnosili, o czymże pisati esmo też kazali i do Bernata.”

Wzmiankowany w liście *wschod* był czymś w rodzaju tarasu, który według projektu Bony miał być dobudowany do pałacu od strony ogrodu, przy górnym piętrze, koło jej mieszkania. Wspomniany Szymko Maćkowicz właśnie za protekcją Bony otrzymał urząd horodniczego wileńskiego, który wcześniej sprawował Hozjusz.

W dniu 22 marca 1537 roku nakazała Bona Hozjuszowi „aby sja majuczi tot wriad horodniczstwo w rukach swoich posle eho milosti okolo poprawenja zamku wilenskoho, jakoż ty s toho sja eho milosti ne wymowil i rad w tom poslužiti eho milosti obecal, proto szto by sja wżo za času k tomu mel, plitnicii, cehlu, wapno i inszii k tomu potrebnii reczi hotowil, a zhotowawszi KJM i nam tuju recz oznaimil, a eho milost wyrozumewszi tomu nawuku swoju dati tebe na on czas raczit, jako sja budesz meti w toj robote sprawowati”³.

W dniu 2 lipca 1530 roku olbrzymi pożar strawił jedną trzecią część miasta i dolny zamek, z wyjątkiem pałacu królewskiego wzniesionego przez Bonę i dopiero co wykończonego. Spłonęła jednak katedra wileńska, stojąca w sąsiedztwie pałacu. W 1534 roku biskup Jan z książąt litewskich zawarł umowę z Włochem Bernardino de Gianotis (zmarłym około 1541 roku, synem Zenobiusza), rzymianinem, majstrem murarskim, który podjął się odbudować spaloną katedrę w ciągu pięciu lat. W ten sposób w latach 1520–1538 powstała jednolita kompozycja, na którą składały się: pałac i ogród królewski oraz kościół zamkowy, czyli katedra. Wspomniany Gianoti brał też udział w pracach przy budowie Kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu. Zresztą sam pałac królewski na Dolnym Zamku w Wilnie wyraźnie przypominał krakowski Zamek Królewski.

Ogród wypełniał przestrzeń pomiędzy miastem a pałacem i wzgórzem Zamku Górnego. Na ogród skierowane były dwie elewacje zamku: południowa i wschodnia. Już poza jego murem znajdowało się koryto Starej Wilenki, stanowiącej część fosy zamkowej. Granicą biegł główny ciąg komunikacyjny do zespołu pałacowego, również wygrodzony murem. W skład ogrodu wchodziły też stoki góry, na których



Wilno. Fragment ryciny z dzieła G. Brauna i F. Hogenberga „Urbium praecipuarum...”, Kolonia 1588 rok

posadowiony był Zamek Górny. Plan Wilna G. Brauna i F. Hogenberga z roku 1588 zawiera obraz układu ogrodu podzielonego na prostokątne kwatery, gdzie na granicy podziałów rosły szpalery drzew.

W roku 1543 Zygmunt August objął wielkorządy na Litwie, zamieszkał ze swą pierwszą żoną Elżbietą w wileńskim Dolnym Zamku. Zbiegło się to w czasie z wielkim pożarem Wilna. Z lat sześćdziesiątych XVI wieku mamy informację, że zamek królewski wyposażony był w *latarnię*, pomieszczenie, w którym zawieszono były obrazy. Jak wnosić można z tej lakonicznej wzmianki, służyła ona jako punkt widokowy, do obserwacji i ogrodu zamkowego, i panoramy doliny rzeki Wilenki, oraz najbliższego rezydencji terenu jurydyki wojewodzińskiej.

Zachował się: „Inwentarz wszelakich rzeczy, którekolwiek KJM w Wilnie zostawił./ Począwszy na Latarni./ Pod Latarnią./ W Sklepie./ Tamże podle w Izbie Wielkiej./ Na Sali przed Wielką Izbą./ I w Izbie, gdzie Liberya była./ Na Sali./ W Komnacie./ Przed Łażnią. Przy tymże regetrze:/ Spisek wszystkich rzeczy KJM w Wilnie, na Nowym Domie nad rzeką zostawionych.../ 29 dnia IX roku 1572.”⁴

Dom Bony za Wilją

Już wyżej stwierdziłem, że w XVI stuleciu masowo powstawały w Wielkim Księstwie Litewskim bogate w programy założenia dworsko-ogrodowe, nie nawiązujące do lokalizacji średniowiecznych dworów. Takim był dworzec Bony za Wilją.

W roku 1540 Jan Janowicz Radziwiłł, brat stryjeczny Barbary Radziwiłłówny, sprzedał królowej Bonie ogród w Wilnie.⁵ Stało się to powodem budowy za Wilją domu wielkiego należącego do monarchini. Budowniczym był również Szymko Maćkiewicz, w latach 1537–1542 horodniczy wileński.⁶ Zwracał się on do Bony z zapytaniem, czy *wschod* do domu wielkiego ma być zrobiony z zewnątrz czy wewnątrz niego. Królowa pozostawiła to do jego uznania.⁷ Nie znamy niestety bliższych szczegółów istnienia tej kompozycji dworsko-ogrodowej, ale z punktu widzenia dziejów sztuki musiała być ona ważnym etapem jej rozwoju na omawianym obszarze. Zapoczątkowała typ podwileńskich pałaców, powstających na gruntach jurydyki horodniczego na Antokolu, ciągnących się wzdłuż traktu niemeczyńskiego.

Badacze zajmujący się historią Wilna najczęściej nie zwracali uwagi na fakt, że w przeszłości część miasta podlegała jurysdykcji magistrackiej (miasto lokował w roku 1387 Jagiełło na prawie magdeburskim, na wzór miasta Krakowa, a prawo to nie objęło mieszkańców innych jurydyk) była względnie nieduża. Miasto właściwie tworzył zespół wielkich jurydyk, niezależnych pod względem prawnym i funkcjonalnym. Jak się wydaje, podstawową kwestią w dziejach Wilna są istniejące od zarania jego dziejów podziały na odrębne dzielnice etniczne, których ludność pierwotnie rządziła się odrębnymi prawami zwyczajowymi. W stuleciach XVI–XVIII dają się wyodrębnić na obszarze miasta Wilna następujące jurydyki: Magistracka, Zamkowa czyli Horodniczego, Wojewodzińska, Biskupia – łacińska, Kapitulna, Met-

ropolitalna – grecka. Właściciele każdej z nich dążyli do wzniesienia w ich obrębie pałacu i urządzenia przy nim ogrodu.

Pałac i ogród biskupi

W dniu 17 lutego 1387 roku Jagiełło dał katedrze na zamku wileńskim, pod wezwaniem św. św. Stanisława i Władysława, ogród przy mieście Wilnie obok ogrodu Gasztołda, część miasta z placami i domami od strony zamku, a także kamienicę w obrębie murów zamku z czterema domami drewnianymi i dwoma placami.⁸ Nadanie owo stało się podstawą powstania aż dwóch jurydyk – biskupiej, z pałacem przy owym ogrodzie Gasztołda; i kapitulnej – z pałacem kapituły w owej kamienicy w obrębie zamku wileńskiego.

Tereny katedry wileńskiej wypełniały przestrzeń pomiędzy obszarem objętym prawem miejskim, rzeką Koczargą, płynącą ze Wzgórz Węgierskich, i jurydykami wojewodzińską i metropolitalną. Naczelnym obiektem był pałac biskupi, stale przebudowywany, ze względu na zniszczenia powstałe wskutek licznych pożarów, ale też kilkakrotnie zyskujący nowy program estetyczny.

Współczesny kształt empirowy nadali mu architekci Stasow i Podczaszyński w latach 1824–1827, gdy budowlę tę odebrano biskupom. Stał się wówczas siedzibą generał-gubernatora. Przed drugą wojną światową był zwany pałacem Rzeczypospolitej, a ostatnio – jest rezydencją prezydenta niepodległej Litwy.

Pałacowi od samego początku towarzyszył ozdobny ogród, zmieniający swój program i zasady skomponowania zgodnie z duchem czasów i modą. Ważnym elementem założenia biskupiego było źródło, związane w tradycji ze śmiercią w tym miejscu w 1345 roku misjonarzy franciszkańskich, którzy zginęli z rąk pogańskich Litwinów, a którego woda miała moc uzdrawiającą. Dla posługi chorym i ubogim przy źródle tym biskup Paweł Holszański zbudował w 1543 roku kościół pod wezwaniem Św. Krzyża, przy którym osiedli bonifratrzy.⁹

Pałac i ogród metropolitów ruskich

W 1416 roku wyodrębniono jurydykę metropolitów ruskich, gdy Witold i Jagiełło zabiegali na soborze w Konstancji o unię kościelną i stworzenie niezależnej od Moskwy metropolii. Budowę własnej rezy-

dencji zapoczątkował ówczesny metropolita Camblak, ale podobnie jak i w przypadku innych wileńskich pałaców i ogrodów, brak jest źródeł, które obrazowałyby wygląd i układ, jaki to założenie miało przed połową XVII stulecia.

W 1655 roku w niezwykle drastyczny sposób w czasie najścia moskiewskiego całe miasto niemal doszczętnie zostało zniszczone. Moskale w szczególny sposób pastwili się nad cerkwiemi unickimi i właśnie siedzibą metropolii. Po okupacji moskiewskiej, po 1661 roku barokowe programy odbudowywanych ze zniszczeń pałaców (w tym również i metropolitalnego) zatarły wcześniejsze cechy poszczególnych obiektów.

Pałac i ogród kapituły wileńskiej

„Ograniczenie placów i domów przewielebnej kapitule wileńskiej”, w wyniku dekretu komisarzy królewskich z 1719 roku, stwierdzało, że do kapituły należały place na Podzamczu, wokół otaczające wileński zamek królewski, wzdłuż murów i baszt zamkowych. Usytuowane były po obu stronach „Fosy Marii Magdaleny” (stare koryto Wilenki), aż do ujścia jej do Wilii, biegnącej równoległe do niej „drogi staroświeckiej, idącej od ulicy i mostu quondam staroświeckiego za wielkich książąt litewskich na Wilji rzece ante będącego” (przed rokiem 1536). Ulica do przeprawy krzyżowała się z „drogą idącą od św. Jerzego alias Puskarni do Zamku przez Bramę” i dalej kontynuowana była jako „ulica idąca ku Marii Magdalenie kościołowi”, czyli do „Jurysdyki Kapitulnej Mariej Magdaleny nad ruczajem z miasta i od Gór nazwanych Węgry płynącym”. Komisarze stwierdzili, że teren kapituły położony nad fosą, przy ulicy niegdyś wiodącej do mostu i wzdłuż murów zachodnich Zamku Wileńskiego, zostały jej nadane przez króla Władysława Jagiełłę, a więc w 1387 roku. Druga część własności kapitulnej znajdowała się w obrębie murów zamku wileńskiego.¹⁰

Opis z roku 1719 cennym jest dla poznania najdawniejszego układu przestrzennego Podzamcza. Całkowita przebudowa tej części Wilna w ubiegłym stuleciu trwale zmieniła obraz sąsiedztwa zamku, zacierając jego dawne a istotne elementy.

Współcześnie granice obszarów należących do kapituły wyznacza linia kamienic otaczających przestrzeń dziś zajęta przez zielen i place wokół ruin Wysokiego Zamku, katedry, baszty-dzwonnicy, zbrojowni, innych szczątków zabudowy Zamku Dolnego i młynów królewskich.

Z opisu dowiedzieć można się o budowlach należących do kapituły. W sąsiedztwie kapitulnego *Palacu Wielkiego* znajdował się ogród ozdobny ciągnący się do fosy, a poza nią, na gruntach także kapitulnych, przy ulicy wiodącej do mostu przez Wilię, funkcjonującego przed 1536 rokiem, był pałac z oficynami i ogrodem zbudowany dla biskupa smoleńskiego.

W 1719 roku przy tejże ulicy, prowadzącej przez tereny należące do kapituły, ustawione były wówczas dworki szlacheckie: dworek pana Karola Korsaka chorążego smoleńskiego, „dworek JP z Kapturowa Januszowskiego”, dworek pani Kirkorowej, „domek JP Sperskiego”. W różnych miejscach spotykane były ruiny zabudowań, zniszczonych w czasie najścia moskiewskiego w latach 1655–1661. Przy ulicy Szarejkiszki, na granicy ogrodu Zamku Dolnego, na „placach dwory szlacheckie zostają, to jest JMP Danilewicz podkomorzego oszmiańskiego, JP Wawrzeckiego pisarza grodzkiego brastawskiego i sukcesorów pana Szwarca. Wszystkie te dwory puste i zniszczone stoją”.¹¹

Pałace i ogrody Jurydyki Magistrackiej

Początkowo w obrębie tej jurydyki własności szlacheckiej prawie nie było. Wyjątkiem pewnym była ulica Niemiecka wiodąca do mostu przez Wilję zbudowanego w roku 1536. W 1558 roku wzmiankuje się o istnieniu kamienic przy tej ulicy, należących do książąt Słuckich i Kiszków. Tam również znajdował się pałac Ostyka.

Stale następowało zwiększanie własności szlacheckiej w jurydyce magistrackiej. Wskutek nadań królewskich oraz transakcji kupna-sprzedazy, a także dziedziczenia, wiele kamienic, mimo że usytuowanych było na placach podległych jurydyce magistrackiej, biskupiej, zamkowej czy metropolitalnej, należało do jurydyki wojewodzińskiej i podległych było prawu ziemskiemu. Place pozostawały we władaniu tych jurydyk, a kamienice już nie.

Szczególne zamieszanie w tym względzie uczyniła *Moskiewszczyzna* lat 1655–1660. Abjurowane kamienice znajdowały się zarówno przy Rynku, jak i ulicach: Rybnym Końcu, Zamkowej, Niemieckiej, Wileńskiej, Trockiej, Dominikańskiej, Świętojańskiej, Subocz, Sawicz, Rudnickiej, Końskiej, Szklanej, Spaskiej, Świętomichalskiej; oraz na ulicach przedmieść: Antokolskim, Snipiskiem, Łukiskim, Puszkarni, także za – Za Wileńską Bramą, Za Trocką Bramą, Za Rudnicką Bramą oraz na Zarzeczcu.¹²



Wilno. Pałac Chodkiewiczów przy Rybnym Końcu

Ze zb. Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku
Fot. W. Wilczewski, 1996 rok

Wilno. Pałac Tyszkiewiczów przy ulicy Trockiej

Ze zb. ROSiOŚK w Białymstoku. Fot. J.M. Chodyncki 1996 rok



Dawne kamienice mieszczańskie przebudowywane na pałace znajdowały się właściwie wszędzie, przy większości ulic. Przy bramie, na ulicy Trockiej dwie kamienice zwane Naruszewiczowskie w 1699 roku stały się własnością Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego. Posesję z czasem wyposażono w ogród ozdobny, a na jej końcu, już przy ulicy Niemieckiej, wybudowano teatr.

W 1802 roku sąsiadowała z pałacem Oskierki kamienica generałowej Mokronowskiej i dawny pałac Brzostowskiego, stanowiący własność kanonika Zienkowicza.¹³

Pałace innych jurydyk

Niezwykle ważne znaczenie miał ciąg komunikacyjny ulicy Wielkiej, rozpoczynający się od Ostrej Bramy i wiodący do wjazdu zamkowego. O ile w obrębie terenu objętego prawem miejskim takich siedzib wielkopańskich nie było wcale na tym trakcie, to zaraz za Rybnym Końcem, który znajdował się na przewężeniu wileńskiego rynku miejskiego, w miejscu, gdzie w 1503 roku usytuowano miejską Bramę Zamkową, rozpoczynała się ulica Zamkowa wprost wypełniona tymi obiektami. Idąc do Zamku, prawa jej strona w części należała do jurydyki metropolitalnej, a w dalszym ciągu do jurydyki wojewodzińskiej.

Jeszcze na terenie jurydyki metropolitalnej znajdował się bardzo reprezentacyjny pałac Chodkiewiczów. „Pałac Chodkiewiczowski z Rybnego Końca pod Smokami, jednymi wrotami na ulicę Wielką idącą od św. Jana kościoła i zamku wileńskiego, a drugimi wrotami przeciw Sawicz ulicy do Bramy Spaskiej idąc[e]y” – pisano w 1691 roku.¹⁴

Wydaje się, że pałace ustawione na granicy jurydyki metropolitalnej i ulicy Wielkiej Zamkowej pojawiły się tam dopiero po potopie moskiewskim lat 1655–1661, kiedy jurydyka ta uległa kompletnemu zniszczeniu, a na miejscu cerkwi i domów mieszczańskich sytuowano tam rezydencje wielkopańskie.

Jurydyka Wojewodzińska

Wilno to jedyne miasto Wielkiego Księstwa Litewskiego, wtórnie zresztą, w 1503 roku, otoczone murami obronnymi. Przywilej Aleksan-

dra przewidywał jedynie pięć bram, do każdej wiódł inny trakt drożny. Mury obronne dzieląc przestrzeń miejską powodowały, że inaczej przedstawiały się dworce i komponowana w ich sąsiedztwie zieleń w obrębie murów miejskich, a inaczej na przedmieściach, gdzie rozległość niezurbanizowanego terenu umożliwiała nieskrępowaną realizację założeń pałacowo-ogrodowych.

Szczególne znaczenie dla wyglądu miasta miało kilka ulic, które stanowiły przedłużenia traktów zamiejskich prowadzących do bram miejskich. Właśnie przy nich sytuowane były pałace. Stawiane w szeregu pierzei ulicznej, od kamienic mieszczańskich różniły się wielkością, programem elewacji głównej, ogrodem, którego wielkość ograniczał kształt parceli. Posiadanie własnego pałacu w Wilnie było sprawą prestiżu, toteż najważniejsze rody magnackie, szczególnie związane z dworem królewskim w stuleciach XVI–XVIII, miały w samym mieście, w obrębie murów obronnych, swoje kamienice–pałace.

Jurydyka wojewodzińska podlegała prawu ziemskiemu i była miejscem bardzo dogodnym dla lokalizacji tam siedzib dworskich. Przedzielała ona część metropolitalną od Zamku Dolnego. Tam już od XIV wieku usytuowane były dwory należące do najbardziej eksponowanych rodów kniaziów i możnowładców. Sądząc z rozplanowania tej części miasta, były one rozrzucone po tym terenie bez jednolitej myśli planistycznej, co było zgodne ze średniowiecznym litewskim systemem jednodworczym.

Inwentarz klasztoru sióstr bernardynek świętomichalskich z 1695 roku tak opisywał granice tej własności: „Lew Sapieha... fundując wielebne JMPP zakonne najpierw w roku 1594 dwór swój prawu ziemskiemu podległy, ex oppositio OO Bernardynów z jednej strony, od Bramy, która idzie z Przedmieścia Zarzeckiego mimo cementaris kościoła, od bernardynów do ulicy natenczas Grodzkiej, a teraz Zamkowej, z drugiej zaułkiem mimo Dwór Hornostajewski, kędy teraz pusty zbór stoi, potym ulicą idącą do ulicy Zamkowej, do placów cerkiewnych założenia świętej Przczystej zaułkiem Głuchym, aż do muru miejskiego nad rzeką Wilną i zaś podle muru, aż do tejże Bramy Zarzeckiej.”¹⁵

Koncentracja takich kamienic/pałaców jednak największa spotykana była przy ulicy Wielkiej Zamkowej, głównej ulicy miasta. W XVI wieku tam sytuowane były kamienice należące do Ostrogskich, Radziwiłłów, Sołtanów. W stuleciach XVI–XVIII po pożarach i zniszczeniach ulegały one przebudowom.

Na trasie z Rynku miasta Wilna do Zamku prowadzącej ulicą Zamkową, naprzeciw kościoła św. Jana znajdowała się kamienica



Wilno. Teatr w jurydyce Radziwiłłów przy ulicy Wileńskiej Fot. P. Czyżewski, 1998 rok

Wilno. Pałac Radziwiłłów zwany Januszowski przy ulicy Wileńskiej

Fot. P. Czyżewski, 1997 rok



Sołtanowska. Nazwę zawdzięczała właścicielom jeszcze z końca XV lub początku XVI wieku – Sołtanom, z których trzech pełniło obowiązki marszałków hospodarskich. W 1592 roku Marcin Hancewicz ofiarował *kamienicę Sołtanowską* zborowi luterańskiemu. W 1740 roku pisano o niej, że „ab antiquo pod ziemskim prawem zostawała, wolna, swobodna, żadnymi długami, przezyskami prawnymi, wyderkafami nie onerowaną, okrom tylko 20 złp, które według funduszu z dawnych czasów corocznie my i antecesorowie nasi do skarbu JWJks. [metropolicie] całej Rusi płacili.”¹⁶

Bezpośrednio z Sołtanowską graniczyła kamienica Konstantynowiczowska. Nazwę miała stąd, że Konstantemu Ostrogskiemu, wojewodzie kijowskiemu (zm. 1561) w dniu 3 sierpnia 1609 roku „Krzysztof Radziwiłł zapisał wiecznymi czasy na zbór kalwiński kamienicę Konstantynowiczowską, z działu z bratem na siebie spadłą, sytuowaną na Wielkiej ulicy Zamkowej, przeciw kościoła św. Jana, pod prawem ziemskim będącą, z jednej strony bokiem do kamienicy nazwanej Sołtanowskiej, aż do ułeczki [w 1673 roku była to ulica Bernardyńska, później Zaulek Literacki], która idzie z Wielkiej Zamkowej ulicy do wrót wielkich zboru ewangelickiego [i] do cerkwi Ruskiej [=Pokrowy]”.¹⁷ Po najściu moskiewskim w połowie XVII stulecia remontowano ją dla marszałka lidzkiego T. Dunin-Rajeckiego. Od 1747 roku należała do Uniwersytetu jako Collegium Medicum. W 1782 roku dr Jan Emanuel Gilibert w ogródku tego domu założył „Ogród Botaniczny szczupły wprawdzie co do miejsca lecz dość obfity co do gatunków”. Zbudował tu maleńką oranżerię.

Z dnia 17 sierpnia 1723 roku zachował się inwentarz kamienicy zwanej *Platerowska*. Była ona usytuowana przy ulicy Zamkowej, naprzeciw kościoła św. Jana, „przy samym murze zboru starego placu gołego”¹⁸. Naprzeciw Konstantynowiczowskiej i Sołtanowskiej, była przy ulicy Wielkiej Zamkowej kamienica zwana *Kardynalią*, będąca od początku XVI wieku pałacem Radziwiłłów, gdzie w tymże stuleciu mieścił się też zbór kalwiński. Swą nazwę zawdzięczała kardynałowi Jerzemu Radziwiłłowi, który urządził w niej mieszkanie dla kilku księży.

Tereny podlegające władzy wojewody znajdowały się też wokół całego przedzamcza. Stały tam w XVI wieku pałace należące do dwóch najważniejszych rodów litewskich – Gasztołdów i Radziwiłłów. Gasztołdowie, którzy wymarli w roku 1542, swoją siedzibę posiadali nad rzeczką Koczargą, przy granicy własności biskupiej. W latach 1622–1647 na miejscu ich rezydencji zbudowano jezuicki nowicjat oraz kościół św. Ignacego. Znaczna przestrzeń zajmowana przez tę posiad-

łość wskazuje, że w dużym stopniu teren zajęty był przez ogród, wzmiankowany zresztą już w 1387 roku.

Na Puskarni w granicach Jurydyki Wojewodzińskiej, przy ulicy Mostowej (wiodącej z Zamku do mostu przez Wilję zbudowanego w roku 1536, później zwanego Zielonym) już w początku XVI stulecia znajdowała się rezydencja radziwiłłowska. Usytuowano ją tam pewnie jeszcze za zgodą Aleksandra Jagiellończyka. Na pamiątkę zwycięstwa odniesionego nad Tatarami pod Kleckiem w dniu 5 sierpnia 1506 roku, Mikołaj Radziwiłł, wojewoda wileński, ufundował wotywny kościół karmelitański Matki Boskiej Śnieżnej, nazwany później kościołem św. Jerzego.¹⁹ To w tym dworcu miała mieszkać Barbara Radziwiłłówna. Później, od XVII wieku zwano go *Pałacem Bogusławskim*, bo kolejnym właścicielem był Bogusław Radziwiłł (zm. 1669). Ruiny tego pałacu widoczne były jeszcze w XIX wieku.²⁰

Już w latach trzydziestych XVI stulecia przy gościńcu biegnącym z zamku do nowego mostu stał dworzec starosty żmudzkiego Jana Mikołajewicza Radziwiłła. W dniu 3 marca 1539 roku Szymko Mackiewicz otrzymał list od Bony, w którym stwierdzała, że w dworcu tym jadaliby komornicy i dworzanie królowej. Radziwiłł, żeby dokuczyć Bonie, kazał dom ten rozebrać i rozdał go mieszczanom. Mackiewicz chciał więc zbudować nowy dom, lecz nie mógł znaleźć odpowiedniego placu i zwrócił się do królowej o naukę. Odpowiedziała: „Ino aczkolwiek pan starosta żomoitski ne mel toho cziniti, uczinil, dalby esi tomu pokoj. A czto sja totyczaet toho pljacu na kotorom by esi takowyiz dom budowati mel, my naszihioo pljacu ne baczim, ale z wolju woewody eho milosti wilenskoho zbudowal by esi takowyize dom dlja edanja komornikow i dworan naszich na tom pljacu eho milosti pustom, szto na zamku podle cmintera swatoho Stanislaw, jakoż werym, że tot pan woewoda inaczei ne wczinil, hdyż to eho milosti żadnoe perekazy ne wdelaet, wedże estliby pan woewoda w tom szto trudnyi byli s toho sja wymowljal i ty by eho sbudowal w dwore naszom, kotoryi ot starosty zomoitskoho, tamże na zamku maem”.²¹ Integralnym elementem zespołu pałacowo-ogrodowego był kościół NMP zbudowany przez Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła.²²

Inne założenie rezydencjonalno-ogrodowe, pochodzące ze stuleci XVI–XVIII a znajdujące się w granicach tej jurydyki, należące do Radziwiłłów, zwano pałacem Januszowskim (od Janusza Radziwiłła, zm. 1656). Również jego początki sięgały czasów Aleksandra Jagiellończyka, który w dniu 29 kwietnia 1499 roku księciu Siemionowi Juriewiczowi, marszałkowi wołyńskiemu, staroście łuckiemu, na jego

prośbę nadał plac „u Wilna, na Łuce”, czyli Łukiszkach, w pobliżu rzeki Wilii, gdzie on mógłby sobie zbudować dwór. Król nakazał horodniczemu wileńskiemu Zankowi, aby wytyczył ten plac, co ten wykonał. Parcela ciągnęła się od rzeki Wilii do drogi, która idzie z Dworca Sołtanowskiego do Szeszki.²³ Później przy granicy założenia zbudowano jedną z bram miejskich zwaną Wileńską. Po Juriewiczach siedzibę dworską objęli Radziwiłłowie. Jedno ze skrzydeł pałacu Januszowskiego zachowało się do dziś i jest cennym zabytkiem wczesnobarokowego budownictwa. Również tej rezydencji towarzyszyły ogrody ozdobne, których jednak kompozycji nie znamy.

Jurydyka Horodnicka

W obrębie jurydyki horodniczego na Przedmieściu Antokolskim wznoszone były dworce należące do możnych panów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stefan Batory za wojenne zasługi przeciw Moskwie nadał Janowi Kiszce, kasztelanowi wileńskiemu, grunt z zabudowaniami nad Wilią, przy ujściu Wilenki. Rezydował tam synowiec kasztelana, Janusz Kiszka, który w 1640 roku przekazał pałac, ogród i sad królowi. W dniu 17 listopada 1645 roku Władysław IV darował

Wilno. Pałac Słuszków na Antokolu

Fot. P. Czyżewski, 1997 rok



ten pałac z gruntami swemu ulubieńcowi, ex-dworzaninowi królewskiemu, stolnikowi litewskiemu Feliksowi Pacowi, który ofiarował tę własność swemu wnukowi Janowi Krzysztofowi Pacowi, marszałkowi wiłkomierskiemu.

W 1690 roku Pac i jego żona odstąpili stary Kiszczyński (Pacowski) pałac swemu szwagrostwu – Dominikowi Michałowi i Konstancji Słuszkom. Na tym miejscu w latach 1691–1694 wzniesli Słuszkowie na nowych fundamentach (po rozebraniu dawnego) piękny nowy pałac, zabudowany w kwadrat, z czterema basztami po rogach, z łamanym dachem i wspaniałym frontonem. Później, od 1756 roku pozostawał on we władaniu pijarów wileńskich, którzy umieścili tam Collegium Nobilium. Od 1766 roku był własnością Michała Ogińskiego, wojewody wileńskiego (zm. 1801).

Z czasem nad Wilją powstały kolejne zespoły pałacowo-ogrodowe usytuowane przy drogach dość swobodnie poprowadzonych na górzystym terenie Antokola: pałace Brzostowskich i Sapiechów. Każdemu z nich towarzyszyły ogrody kwaterowe.

PRZYPISY

- 1 E. Łopaciński, Pałac Słuszków, „Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna”, R. I, 1939, nr 1 (marzec), s. 15–16.
- 2 N. Kitkauskas, Vilniaus pilys. Statyba ir architektura, Vilnius 1989.
- 3 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej: Arch. Radz.), dz. I. Dokumenty Historyczne; cyt. za: W. Pocięcha, Królowa Bona, t. III, Warszawa 1958, s. 185.
- 4 Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, TN nr 80, s. 383–397.
- 5 ML, nr 2; cyt. za: A. Boniecki, Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku, Warszawa 1887, s. 275.
- 6 J. Wiśniewski, Maćkowicz Szymko h. Kościeszka, (w:) Polski Słownik Biograficzny, t. XIX, s. 96–97.
- 7 AGAD, Arch. Radz., dz. I; cyt. za: W. Pocięcha, jw., s. 184.
- 8 Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, t. I (1387–1507), Kraków 1932–1948, nr 1, s. 1–9: „Ortum iuxta civitatem nostram Vilmensem penes ortum Gastoldi inter quendam montem versus meridiem et viam circa civitatem Vilmensem ac fluvium ad occidentem situm... Adicimus insuper et appropriamus supradicte ecclesie et ipsius episcopo qui pro tempore fuerit partem civitatis nostre Vilmensis una cum areis et domibus ac domorum incolis et appendiis universis, quam quidem partem civitatis quedam semita, quae a castro Vilnesi versus montem a dextris domus Czeschconis civis Vilmensis, contingens domum Fratrum Minorum, et via (que) ex altera parte domus eiusdem Czeschconis penes vallum et cimiterium ecclesie beati Nicolai, a sinistris ad viam deuentem in Troki

castrum protenduntur, ambiunt et a ceteris partibus eiusden civitatis parciuntur, praedicta domo Czeschkonis cum area et orto sibi adiacentibus huiusmodi parti civitatis eciam interclusis”.

- 9 J. Kłos, Wilno. Przewodnik krajoznawczy, Wilno 1923, s. 131–132.
- 10 Opis terenów wokół katedry i Zamku Wileńskiego z r. 1719, „Prace i Materiały. Sprawozdania Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 3, Wilno 1938–1939, s. 94.
- 11 Jw., s. 94–100; por. rozczytanie planu zabudowań zamku wileńskiego dokonane przez Kitkauskasa, jw.
- 12 Instrukcja dla posłów wileńskich mających się udać do cara Aleksego Michajłowicza w 1658 r. wyszczególniała: „aby te wszystkie folwarki, mianowicie: Wysoki Dwór, Burbiszki, Rybiszki, Kupryaniszki, Lewoniszki z młynem i faluszem... z dawna Magistratowi i communitati służące, przywrócić”. – I.J. Kraszewski, Wilno, t. II, s. 123.
- 13 Zachował się „Plan pałacu JOKs. Dominika Radziwiłła podkomorzego Wlk. Ks. Litewskiego w m. Wilnie na ulicy Trockiej położonego, podzielonego na 3 części w r. 1802” – AGAD, Arch. Radz., dz. XVIII, nr 32, s. 31–34.
- 14 Wzmiankowany tak był w dniu 21 sierpnia 1691 roku, gdy inwentowano go po śmierci Jerzego Karola Chodkiewicza, oboźnego Wlk. Ks. Litewskiego; por. AWAK, t. XX, 1893, s. 485, nr 319.
- 15 Zbiory Biblioteki Akademii Nauk Litwy w Wilnie, sygn. F9, nr 136.
- 16 AWAK, t. XX, 1893, nr 354, s. 531.
- 17 AWAK, t. XX, nr 357, s. 536; później ulica Gorkiego 22.
- 18 AWAK, t. XXX, nr 341, s. 511.
- 19 A. H. Kirkor, Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach, Wilno 1880, s. 164.
- 20 Łopaciński, jw., s. 14.
- 21 AGAD, Arch. Radz., dz. I; cyt. za: Pocięcha, jw., s. 186.
- 22 Plan niektórych placów juridik Wileńskich Pałacu Bogusławskiego – AGAD, Arch. Radz., dz. XVIII, nr 19, k. 26.
- 23 Akty Litovskoj Metriki, t. 1, cz. 2, 1499–1507, wyd. F.N. Leontovič, Warszawa 1897, nr 467, s. 19.

Summary

The history of palace-and-garden compositions in the lands of the Grand Duchy of Lithuania is little known. A meager interest of Polish scholars in the history of aristocratic residences and their surrounding greenery is unjustified because artistic culture was shared by the elites in both parts of country. The phenomenon of oligarchy, manifested also by palaces and their gardens, developed when the Lithuanian aristocracy joined the power structure of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The program of aristocratic residence with a court and garden was introduced in Lithuania much earlier than in the Polish Crown.

Renaissance transformations in settlements, conducted by the last monarchs of the Jagellon dynasty: Queen Bona, Sigimund I and Sigismund Augustus, brought about creation of new courts and manors, together with royal granges. First they were established in the royal lands, but they were widely imitated by Lithuanian aristocrats in their estates.

Vilna, since Alexander the Jagellon's times the capital of the Grand Duchy of Lithuania, experienced a building boom. In the 17th cent. there were about 25 palaces; in 1790 a survey of houses listed 32 palaces. Town palaces (usually of a French hôtel type) and their gardens were moreover restricted by their location within the urban organism or its close vicinity. However, their surroundings were determined first of all by the direct vicinity of the royal residence.

Up to the 19th cent. a castle was the central feature in the city founded in the first half of the 14th cent. It was composed of the Upper Castle on a high hill and Lower Castle at its feet. It consisted of the monarch's residence and a cathedral erected when Lithuania accepted Christianity; moreover, already in Jagello's times a capitular palace was built in the Lower Castle area. The official (aediles), managing the castle and royal estates, had his seat there. Already in the 15th cent. the residences of the king, the capitular order and the aediles were accompanied by gardens, extending from the buildings to rivers flowing around the area. Queen Bona played a significant role in designing the palace and garden scheme; she employed Italian builders. The garden took up the entire area between the city, the palace and the Upper Castle hill. Two elevations of the castle (south and east) gave onto the garden. Outside the garden wall, the valley of the Stara Wilejka river constituted a part of the castle moat. The main communication route to the palace complex ran along the garden's border and was also defined by masonry walls. The garden embraced the slopes of the Upper Castle hill. The royal castle had a lantern, a chamber where paintings were hung. From the lantern one could admire the views, observe the castle garden and a panorama of the Wilejka River valley, and the Wojewodzińska jurisdiction area, located closet to the castle.

In the 16th-18th cent. in the Vilna metropolitan area the following separate jurisdiction areas were established: Magistracka (Magistrate's); Zamkowa (Castle), Wojewodzińska (Voivode's), Biskupia (Bishops'-Catholic); Kapitulna (Capitular); Metropolitalna (Metropolitans'-Orthodox). Owners of each of them wanted to have a palace erected in its area, with a garden next to it. The estate belonging to the Vilna cathedral occupied an area between the lands under the city

jurisdiction, the Koczarga river flowing down from the so-called Hungarian Hills, and two private jurisdiction areas: Voivode's and Metropolitan. The bishop's palace was its focal point; it was constantly being remodeled, usually in effect of numerous fires and resulting destruction, sometimes because of new aesthetic preferences.

In 1416 a jurisdiction area of Orthodox metropolitans was established, for at the Church Council in Constance prince Witold and king Jagiello lobbied for a church union and establishment of an Orthodox metropolis independent of Moscow. Just like in the case of other Vilna palaces and gardens, there are no sources documenting their appearance before the first half of the 17th cent. In 1655 a Muscovite invasion resulted in total destruction of the entire town. The Uniate churches and the metropolitan's palace were especially fiercely ravaged by the Muscovite invaders. When the Muscovite occupation ended in 1661, Baroque programs of the reconstructed palaces (including the metropolitan one) obliterated any earlier features.

In the Capitular jurisdiction area, apart from the capitular palace built within the Vilna Castle area, and a decorative garden along the moat there were numerous manors in gardens, belonging to noblemen and officials.

In the 16th–18th cent. noblemen and aristocrats purchased plots and townhouses also in the Magistrate's jurisdiction area. The buildings became grander and town gardens, owing to decorative trees and bushes, became mini-garden compositions. Former burgher houses, transformed into town palaces, occupied most street frontages.

Vilna was the only walled city in the Grand Duchy of Lithuania. King Alexander's privilege permitted 5 city gates only. A road led to each one of them. Defensive walls divided the city space; this is why manors and their greenery within the city walls differed from palace-and-garden schemes in the suburbs. The Voivode's jurisdiction area was subject to city laws and was a convenient place for location of palaces. It was situated between the metropolitan area and the Lower Castle. Ever since the 14th cent., palaces belonging to the most notable princely and aristocratic families were located there. They were dispersed all over the area without any united planning, as was the custom in medieval Lithuania.

In the Castle Jurisdiction area, numerous manors and palaces were built in the Antokol Suburb by the mighty of the Grand Duchy. With time, subsequent palace and garden schemes were located on the Wilja river, by roads freely crossing the Antokol hills.